

INKLYUZIV TA'LIMNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI

Abduxalilova Zarina, Go'ipova Nodira

Namangan davlat pedagogika instituti, Aniq va Tabiiy fanlar fakulteti, Texnologik ta'lim
yo'nalishi, TXT BU 24 guruh talabasi

Ilmiy rahbar (Scientific advisor)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20200709>

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning metodologik va nazariy asoslari chuqur tahlil etiladi. Muallif inklyuziv ta'limning shakllanishi, nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga o'tish zarurati va bu jarayondagi inson huquqlari tamoyillarini yoritib beradi. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta'lim tizimini samarali tashkil etishda pedagogik yondashuvlar, o'quv dasturlarini moslashtirish va umumta'lim muhitida turli ehtiyojlarga ega o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi masalalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, metodologik asoslar, ijtimoiy integratsiya, ta'lim tengligi, pedagogik yondashuvlar, maxsus ehtiyojlar

Inklyuziv ta'lim jarayonida alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilar sog'lom bolalar bilan birga bir maktabda, sinfda o'qitiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar maktabga qadam qo'ygan kunlaridan boshlab alohida qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'ladilar. Bunday qo'llab-quvvatlash ularning butun hayotlari davomida zarur hisoblanadi. Shuning uchun ham maktab ta'limining dastlabki bo'g'inlaridan boshlab, bunday o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoit yaratish talab etiladi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan tashkil etiladigan ta'lim jarayoni inklyuziv ta'lim shakllarini aniqlash va uni umumiy ta'lim jarayoni bilan integratsiyalashni talab etmoqda. Bunday integratsiya ularning o'zlariga xos bo'lgan ta'limiy ehtiyojlariga mos kelishi lozim. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirishlari va faqatgina o'zlari kabi imkoniyati cheklanganlar muhitida bo'lishlari ularning rivojlanishlari, ijtimoiylashishlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchilar bir turda bo'lishi ularning muhitga moslashishlari uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitish metodlarini ularga moslashtirish, biroq aloqa o'rnatish sohasida muammolarga ega bo'lgan o'quvchilarni ular bilan uyg'unlashtirish ularning ijtimoiy rivojlanishlariga sharoit yaratmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqa o'quvchilar bilan bir xildagi xatti-harakatlarni amalga oshirish tajribasiga ega bo'lishlari kerak. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim berishning istiqbolli shakllaridan biri ularni guruhlar yoki sinflarga izchil tarzda asta-sekin uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda o'quvchilarning sinfdoshlari yoki guruhdoshlari bilan aloqa o'rnatish olishlari va o'qish layoqatlarini hisobga olishlari talab etiladi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar taraqqiyotining ko'lami shu qadar kattaki, ular uchun bir xildagi ta'lim jarayonini tashkil etish imkonsizdir. Bunday sharoitda ko'plab o'quvchilar ta'lim jarayoniga qamrab olinmaydi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar tarkibining turli-tumanligi shuni ko'rsatadiki, ularga ta'lim berish jarayoni bir qator holatlarni mujassamlashtirishi kerak.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar ta'limining keng ko'lamliligi va serqirraliligini hisobga olgan holda umumiy o'rta ta'lim jarayonini tashkil etish talab qilinadi. Ularda me'yorda rivojlanuvchi tengdoshlari bilan qiyoslagan holda umumiy o'rta ta'lim jarayonida hayot uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. O'quv jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda

bilimlarni taqdim etish asosida o‘z tengdoshlari va yaqinlari bilan birgalikda hayotiy ko‘nikmalarni egallashlari uchun sharoit yaratiladi.

Alohida ehtiyojli bolalar barcha bolalar kabi, teng huquqli bo‘lib ular bilan bir jamoada yashash va birgalikda ta‘lim olish huquqiga egadirlar. Alohida ta‘lim olish esa bu huquqni cheklaydi va o‘z-o‘zini namoyon qilish imkoniyatlaridan mahrum qiladi. Alohida ehtiyojli bolalar ularning cheklangan imkoniyatlari tufayli alohida o‘qitilishi ularning ijtimoiylashuvini chegaralab, mustaqil hayotga tayyor bo‘lishini qiyinlashtirishiga olib keladi.

Birlashtirilgan, inklyuziv ta‘lim – inson huquqlarining dolzarb muammosi bo‘lib kelgan. Hali juda ko‘p bolalar otaonalarining bola uchun qulay sharoiti mavjud, deb hisoblagan maxsus internatlarda o‘qitishi tarafdori bo‘lib kelmoqda. Lekin voyaga yetgan katta yoshli nogironlar, o‘zlarini inklyuziv ta‘lim shartlarini boshidan kechirgan deb ta‘riflab, alohida ta‘limning bekor qilinishini talab qilmoqdalar. Chunki "qulay, imtiyozli sharoitda, hamma narsa tayyor bo‘lgan sharoitdan chiqqach, tashqariga moslashish, o‘z o‘rnini topish mashaqqati uzoq yillar davom etadi.

Har bir bolaning ta‘lim olishdagi teng huquqliligini ta‘minlash har qanday diskriminatsiya va kamsitishlarning oldini olishga xizmat qiladigan inklyuziv ta‘lim tushunchasi ham qonuniy kuchga kiritilishi uzoq kutilgan yangiliklardan biri hisoblanadi. Shular nazarda tutilgan holda hozirgi kunda birlashtirilgan –inklyuziv davlat siyosati darajasida ko‘rilmoqda. Birlashtirilgan ta‘limga o‘tish jarayoni uchun quyidagilar amalga oshirilishi talab etiladi:

Ta‘limda alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga munosabatlarning o‘zgarishi;

Oilaning bunga tayyor bo‘lishi;

maxsus maktab ta‘limida bolalarning o‘qitilish vaqti qisqartirilib bolalar boshlang‘ich bosqichda rehabilitatsiya bo‘lishini ta‘minlovchi shartsharoitlar yaratilishi;

maxsus maktab ta‘limi sohasi malakali mutaxassislar bilan ta‘minlanishi, korreksiya va rehabilitatsiya jarayonini sifatli va tezkor amalga oshirilishi uchun zarur jixozlar bilan ta‘minlanishi;

maxsus maktab ta‘limi va oila hamkorligiga erishish, oilaning rehabilitatsiya jarayonida faol bo‘lishiga erishish (qo‘shimcha uyda shug‘ullanish, repititor, maxsus psixolog maslahati orqali). Umumta‘lim maktablarni birgalikdagi–inklyuziv ta‘limga tayyorlash:

Maxsus infrastruktura yaratish;

Maxsus mutaxassislar bilan ta‘minlash;

Ehtiyojlarga mos texnik va o‘quv moslamalari bilan ta‘minlash (maxsus lampalar, eshitish apparatlari, Brayl moslama komplekti, aravachalar uchun maxsus partalar va hk.).

O‘zbekistonda oilaviy sharoitidan qat‘iy nazar, barcha bolalar davlat umumta‘lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Faqat xohlovchilar o‘z yonidan pul to‘lab xususiy maktablarda o‘qishi mumkin. Lekin imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog‘lom bolalar bilan teng sharoitda o‘qiyotgani haqida maqtanib bo‘lmaydi. Bu borada muammolar ko‘p. 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan «Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘limtarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Prezident qarorida bu boradagi asosiy muammolar ko‘rsatilgan:

alohida ta‘lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ayrim ta‘lim muassasalarida ular uchun to‘siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan;

alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ta‘lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitishga mo‘ljallangan uskuna va jihozlar bilan to‘liq ta‘minlanmagan;

alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta‘lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o‘rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo‘lga

qo'yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emas

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti;

pedagogika yo'nalishidagi OTMLar o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan;

pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmagani, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotgani ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shunday vaziyatda 86 ta ixtisoslashtirilgan maktabda 21,2 mingdan ortiq, sanatoriy turdagi maktab-internatlarda 6,1 mingdan ortiq, uy sharoitida esa 13,3 ming nafar o'quvchi uyda ta'lim oladi. 2020 yil statistikasiga ko'ra, O'zbekistonda 3,2 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan.

Prezident qarori bilan 2025 yilgacha inklyuziv umumta'limni bosqichmabosqich joriy etish masalasi qo'yilgan. Bunda imkoniyati cheklangan bolalarning maktablarga kelishi uchun to'siqsiz muhit yaratish, yangi quriladigan maktablarni xuddi shunday sharoitlar bilan qurish, pedagog kadrlar tayyorlash, o'quv bazasini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan.

INKLYUZIV TA'LIMG A OID XORIJIY TAJRIBALAR SHARHI

"Inklyuziya", "inklyuziv ta'lim" atamallari keng qo'llanishiga qaramasdan, ushbu tushunchalarning mohiyatini aniqlash masalasi hozirgacha bahsli bo'lib qolmoqda, bu bizning fikrimizcha, tadqiqotchilarning ushbu fenomenga har turli metodologik yondashuvlari bilan bog'liq. Ta'lim sohasida inklyuziv yondashuvning evolyusiyasi jamiyatning nogironlik to'g'risidagi tushunchasi o'zgarishiga asoslangan edi.

N.V.Borisova, S.A.Prushinskiy ta'kidlaydilarki, inklyuziv ta'lim tayanadigan ijtimoiy modelga ko'ra, "nogironlikning sababi faqat kasallikning o'zida emas, balki jamiyatdagi mavjud jismoniy (ijtimoiy tuzilmalar va tartiblarga doir) va tashkiliy (munosabatlarga doir) to'siqlar, stereotiplar va noto'g'ri qarashlardir."

S.V.Alexinaning fikricha, "inklyuziya - ijtimoiy munosabatlarni insonparvarlashtirish va imkoniyati cheklangan shaxslarning birgalikda sifatli ta'lim olishga huquqlarini tan olish maqsadlarini tushunishning bir xil ma'noda bo'lishini nazarda tutuvchi ijtimoiy konsepsiya" hisoblanadi. Inklyuziv ta'limni eng umumiy tarzda ta'lim siyosati va amaliyotining umumiy ta'lim asoslariga eng ko'p darajada tegishli bo'lgan yangi istiqbolli strategik yo'nalishi sifatida belgilanadi. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning xalqaro tajribasi uzoq muddatli izchil, uzluksiz, bosqichma-bosqich va kompleks yondashuv xususiyatiga ega strategiya sifatida 1960 yillardan hozirgi kunlarga amalga oshirilmoqda.

References:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23- sentyabr.O'RQ-637-son <https://lex.uz/docs/5013007>
2. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni,2008 yil 7-yanvar O'RQ-139-son <https://www.lex.uz/acts/1297315>
3. O'zbekiston Respublikasining "Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi Qonuni 2016 yil 26 dekabrda PQ-415-son <https://www.lex.uz/docs/3083192>

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3107036>
5. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli Farmoni. <https://www.lex.uz/acts/3436192>
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2007 yil 17 maydagi "Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari faoliyati to'g'risida" 2007 yil 17 maydagi PQ-100-son Qarori. <https://lex.uz/docs/1203085>